

М.М. Караткоў (г. Магілёў, Беларусь)

АБ АЦЭНЦЫ ПАЭМЫ А. КУЛЯШОВА “СЦЯГ БРЫГАДЫ”

Пераасэнсаванне літаратурнай спадчыны з пазіцый агульначалавечых гуманістычных ідэалаў, якое распачалося ў часы перабудовы, спрыяла істотнаму пашырэнню і паглыбленню нашага ўяўлення аб гісторыі беларускага прыгожага пісьменства. Разам з тым адмаўленне панаваўшай раней марксісцкай ідэалогіі і сцверджанне новых ідэалаў прымала часам гіпертрафіраваныя формы, што прыводзіла да парушэння прынцыпу гістарызму і пэўнай неаб'ектыўнасці ў ацэнках асобных твораў. Праявы таго, на наш погляд, маюць месца, напрыклад, у трактоўцы некаторых аспектаў зместу паэмы А. Куляшова “Сцяг брыгады” ў акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя”.

Варта зазначыць, што ў цэлым паэма “Сцяг брыгады” і тут ацэньваецца гэтак жа высока, як і ў 40 – 80-я гг. Адзначаецца, што гэтаму твору ў літаратуры ваеннага перыяду “належыць авангарднае месца”, што паэма “стала вяршынна-натхнёным помнікам суроваму часу” [1, с. 428]. Слушна гаворыцца аб пэўным сімвалізме ў паказе вобразаў і падзей у творы, аб асаблівасцях

яго мастацкай структуры, кампазіцыйнай будовы. Аўтар раздзела адзначае і глыбокую народнасць паэмы, пагаджаючыся з думкай А. Твардоўскага аб ёй як аб “народнай паэме”: “Вялікую эпічную годнасць надае паэме тое, што тут упершыню сапраўды ўвасоблены свет народнага жыцця, свет шматстайны, шматмерны, у многіх супярэчлівых праявах” [1, с. 428]. І далей: “Ва ўсёй мнагалучнасці карцін народнага ўкладу жыцця, у рухомасці кампазіцыі паэмы Куляшова ёсць нешта ад творчага прадаўжэння вялікага эпаса – ад “Адысеі” і “Калевалы” да паэмы “Каму на Русі жыць добра”, а тым больш – да “Краіны Муравіі”. У тым жа шэрагу бачыцца і «Васіль Цёркін»” [1, с. 428]. Высока ацэньваецца і вобраз галоўнага героя Алеся Рыбкі, ад імя якога вядзецца апавяданне ў паэме. Адзначаецца, што яго “лірычнае “я” <...> моцна ўражае менавіта суровасцю аблічча леталісца, што пачаў з першых крокаў свае “запісы” відавочцы, салдата-ўдзельніка, аглушанага горам, але ўнутрана сабранага, мужага” [1, с. 428].

Разам з тым ёсць у раздзеле і такія моманты ў аналізе сітуацый і вобразаў паэмы, што ў многім не адпавядаюць сказанаму вышэй і выклікаюць міжвольную нязгоду. Так, напрыклад, характарыстыка вобраза Заруднага, тлумачэнне матываў яго паводзін у нечым прадузятая і супярэчаць таму, што вынікае з самога тэксту твора. “Не толькі ж сімвалам быў для Заруднага той <...> сцяг. Гэта ж іх жыццё, ратунак: без вынесенага сцягу ім наўрад ці паверылі б. Гэта падстава для далейшага камісарства ў наноў сфарміраванай часці. <...> Новы ратунак Заруднага ўжо там, сярод высокіх армейскіх чыноў, і слава” [1, с. 428], – сцвярджае даследчык. Але ж успомнім, што пасля гібелі брыгады паранены Зарудны, як толькі на нейкі час апрытомнеў, загадвае Рыбку і Ворчыку не чакаць яго выздараўлення, а неадкладна выносіць сцяг да сваіх: – *Вынось / Сцяг брыгады... / <...> / – Я на вецер, – адрэзаў ён, – словы / кідаць не ахочы... / У дарогу збірайцеся, строгі / Addаю вам загад* [2, с. 234]. Відаць, не пра ўласную славу ды пасады дбаў Зарудны.

Дыяметральна супрацьлеглая ранейшай, “савецкай”, стала і характарыстыка вобраза Мікіты Ворчыка. “Аднак і Ворчыка нельга па звычцы расцэньваць як здрадніка. Яго асабіста-патаемнае рашэнне наведць родны дом яшчэ не дае дзеля гэтага падставы” [1, с. 428], – піша крытык. Ён, фактычна, сцвярджае, што Ворчык нібы хацеў толькі наведць родных і зрабіў гэта самачынна па той прычыне, што “ведаў усю крутасць натуры камісара – усё роўна не адпусціць” [1, с. 428]. І выказвае ў цэлым слушную думку, што ў часы вайны “выпрабоўвалася не толькі вернасць абавязку, але і святая святых самога чалавека. Сіла чалавечага духу не столькі ў тым, каб утрымацца, не зайсці да роднай сям’і, колькі ў здольнасці, бацькоўскай патрэбе даць ёй хоць хвілінную маральную падтрымку, цеплыню суцяшэння, упэўненасць і не забываць галоўны абавязак салдата” [1, с. 430].

Аднак на галоўны абавязак салдата, як вынікае з тэксту самой паэмы, Ворчык якраз і забыўся, а дакладней – сам сябе ад яго вызваліў. Заруднаму і Рыбку, калі яны знайшлі яго дом, прычыну свайго ўчынку ён тлумачыць так: *Лізавета сказала мне, / Нібы немец дайшоў да Урала, – / <...> – Я падумаў: / Усё прапала... / Думка мне ўвесь час, як ішла, / Не давала спакою... / Я зусім разгубіўся, калі / Слухаў радыё ляское. / Там і вырашыў уначы / Я пад дахам зялёным, / Што з палону нам не ўцячы, / Што сваіх не дагонім. / Мне абрыдла сонца, жыццё, / Засталася надзея – / Можна з жонкай знайду забыццё / У бядзе я?* [2, с. 256-257]. Кажучы прасцей, Ворчык дэзерціраваў, што распэньваецца і караецца як здрада ў лобой арміі.

Аднак, на думку крытыка, былыя заслугі Ворчыка як воіна, асабістае гора – смерць жонкі, пераважваюць яго віну [1, с. 431-432]. Ды й тое, што “мы не бачым Ворчыка ў стане ворагаў, фашысцкіх прыслужнікаў” [1, с. 432], як быццам бы не дазваляе лічыць яго здраднікам. З гэтым можна было б пагадзіцца, калі б размова ішла сапраўды пра самавольную адлучку дадому, а не дэзерцірства. Можна па-чалавечы паспачуваць асабістай трагедыі чалавека, абумоўленай рэаліямі той пары і асаблівасцямі ўласнай натуры. Але не апраўдаць яго.

Бо ёсць праўда асобнага чалавека і праўда пэўнага часу. І меркі аднаго часу не падыходзяць для ацэнкі падзей другога. У мірным жыцці забойства чалавека – злачынства, у вайну знішчэнне ворага, захопніка – варты хвалы ўчынак. Гуманныя мэты на вайне часта дасягаюцца далёка не гуманнымі сродкамі – як у адносінах да праціўніка, так і ў дачыненні да сваіх, што, няхай сабе і ненаўмысна, прынеслі нейкую шкоду справе абароны Радзімы. У кантэксце падзей таго трагічнага перыяду гісторыі Ворчык аб’ектыўна стаў здраднікам.

“Нейтралітэт” Ворчыка (а такіх, як ён, было не так і мала) ва ўмовах вайны быў, па сутнасці, раўнасільны дапамозе захопнікам, бо аслабляў супраціўленне ім. Суровы час патрабаваў ад чалавека забыцца на самога сябе, на ўсе свае беды і пакуты і рабіць усё магчымае, як на фронце, так і ў тыле, для таго, каб перамагчы ворага. Такія ж, як Ворчык, пагаджаліся на нявольніцкі лёс і для сябе, і для сваіх сямей, і для ўсёй краіны. І такім чынам аб’ектыўна становіліся ворагамі свайго народа. Вось гэтую праўду часоў мінулае вайны даследчык і не прыняў да увагі, парушаючы прынцып гістарызму ў ацэнцы лобой з’явы.

Здрадзіў Ворчык і баявым сябрам. Не знайшлі б яго Зарудны і Рыбка – і не ўспомніў бы ён пра сцяг брыгады, што знёс (няхай сабе і выпадкова) у ватоўцы. Страта ж сцяга з’яўляецца найвялікшай ганьбай для асабовага складу часці, яна падлягае расфарміраванню. Нездарма ў паэме ёсць эпізод, калі Рыбка, выбегшы са сцягам са штаба, ва “ўпартым позірку” загінуўшага

кулямётчыка чытае наказ: – *Сцяг выносіш? Нясі... <...> Чэсьць забітых усіх / Ты выносіш, / Мы гэтага варты* [2, с. 227]. Ганьба б гэтая пала на тысячы салдат і камандзіраў брыгады, што гераічна змагаліся з ворагам і аддалі сваё жыццё за незалежнасць Радзімы.

У паэме падкрэсліваецца, што Зарудны і Рыбка чыняць суд над Ворчыкам, чалавекам “без веры, уцякаўшага ад вайны” “ад імя брыгады” [2, с. 260-261]. Аднак па вялікаму рахунку – гэта прысуд ад імя народа, Радзімы, сімвалам якой становіцца ў даным выпадку сцяг брыгады.

Некаторыя даследчыкі выказвалі думку, што Ворчыка не варта было расстрэльваць. Маўляў, ён пайшоў бы помсціць за гібель жонкі, і з гэтага было б больш карысці для справы. Тэзіс, значым, даволі спрэчны, бо магло быць усякае. Апроч таго, трэба ўлічваць, што паэма пісалася ў тыя дні, калі пад Сталінградам, па сутнасці, вырашаўся зыход вайны. Незадоўга да таго, 28 ліпеня 1942 года, быў выдадзены загад № 227, больш вядомы пад назвай “Ні кроку назад”. У ім прама гаварылася, што ў выніку страты намі вялікіх тэрыторый і насельніцтва сілы ваюючых бакоў зраўняліся і далейшае адступленне раўнасільнае паражэнню. У такіх умовах смяротнае пакаранне за здраду Радзіме і самім паэтам, і большасцю людзей тым больш разглядалася як належнае і справядлівае, што і адлюстравалася ў паэме.

Літаратура:

1. *Арочка, М.М.* Аркадзь Куляшоў / М.М. Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. – Т. 3. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2002. – С. 416-456.
2. *Куляшоў, А.* Сцяг брыгады / А. Куляшоў // 36. тв.: у 4 т. – Мінск: Беларусь, 1966. – Т. 2. – С. 215-271.